

De TBR-inrichting: een wereld met toerekeningsvatbare subjecten op mikronivo ?

Jet Isarin

"Der Philosoph zieht sich misstrauisch vor dem fortwirkender Wirklichen in den geschützten Zauberkreis seines Staunes zurück und versenkt sich in die Tiefe des Eigentlichen. Hier kann ihn nichts mehr aufstören. Er ist sicher. (...) Kurz, das was sonst selbstverständlich war, das sei ihn plötzlich so gewesen, als müsste er es erst suchen, erst sich selber beweisen". Frans Rosenzweig, Vom gesunden und kranken Menschenverstand, 1964.

Franz Rosenzweig is al bijna zestig jaar dood. Het artikel 'Habermas en Foucault ter beschikking gesteld' is hem dus bespaard gebleven. Toch moeten dergelijke geschriften hem geïnspireerd hebben tot het schrijven van 'Vom gesunden und kranken Menschenverstand', een essay waarin hij op ironiese wijze het levensvreemde getheoretiseer van filosofen hekelt. Zo ironies als Rosenzweig dat deed, kan ik het artikel van de Haan, Hermes en Swierstra helaas niet hekelen. Dat weerhoudt me er echter niet van kritiek te leveren op de wijze waarop zij de TBR-maatregel misbruiken om de verklaringsmodellen van Foucault en Habermas met elkaar te vergelijken. Zonder enige kennis van zaken wat betreft de TBR en zonder werkelijk geïnteresseerd te zijn in het lot van TBR-gestelden storten de auteurs zich theoreties op de TBR-praktijk. Een praktijk die zij willen ontmaskeren (p. 1), maar die zij met hun analyse eerder aan het zicht onttrekken. Mijn weerzin tegen een dergelijk theoreties hoogstandje kon niet beter geformuleerd worden dan door de auteurs zelf: "'Ter beschikking gesteld' is Foucault-op-film. Het is moeilijk je te realiseren dat het hier gaat om een documentaire van iemand die zich geïnteresseerd heeft voor TBR en niet om een poging Foucaults geschiedenis van de moderne macht te verbeelden" (p. 8). Wat de auteurs zich maar moeilijk voor kunnen stellen - interesse voor de TBR - lijkt mij een noodzakelijke voorwaarde voor het in beeld brengen van die TBR zelf en van de moderne macht waarvan zij de uitdrukking is. De TBR-maatregel en het leed dat die maatregel met zich meebrengt, zijn er niet om de verklaringsmodellen van Foucault, Habermas of van wie dan ook te illustreren; de theorieën zijn er om werkelijkheden als die van de TBR te beschrijven en zo mogelijk te ontmaskeren. Ontmaskering is slechts mogelijk als naar de betreffende praktijk

gekeken wordt; gefascineerd worden door de theorie leidt niet tot ontmaskering maar tot de reductie van de praktijk tot een fascinerende theorie.

De TBR-maatregel wordt door rechters opgelegd aan daders die door psychiaters, psychologen en maatschappelijk werkers 'verminderd toerekeningsvatbaar' zijn verklaard. Het psychiatrisch onderzoek van de verdachte - de persoon in kwestie is dan nog niet veroordeeld - vindt plaats in het Pieter Baancentrum. Daar wordt de verdachte gedurende zeven weken geobserveerd en gediagnosticeerd. De rapportage van het Pieter Baancentrum speelt een belangrijke rol in het vervolg van de strafzaak en in het vonnis van de Rechtbank. De verdachte die geacht wordt schuldig te zijn en 'gevaarlijk wegens de gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van de geestvermogens' gaat, na een gevangenisstraf te hebben uitgezeten, naar het Selectie-Instituut. In het Selectie-Instituut wordt besloten naar welke TBR-kliniek de TBR-gestelde moet worden overgeplaatst. Het Pieter Baancentrum en het Selectie-Instituut hebben dus een verschillende functie, in tegenstelling tot wat de auteurs beweren (p. 3).

De TBR-maatregel rust op de idee dat de dader in meer of mindere mate 'geestesziek' is en dat hij of zij dús behandeld moet worden. Invrijheidstelling is pas mogelijk wanneer de veronderstelde ziekte door de psychiatrie en daarvan afgeleide disciplines 'genezen' is. De zinsnede dat "*TBR-veroordelingen voor een of twee jaar gelden*" (p. 3) is derhalve verhullend, zelfs wanneer er aan wordt toegevoegd dat verlenging altijd mogelijk is. De kritiek op de TBR heeft zich de laatste jaren met name gericht op het feit dat de maatregel in principe oneindig is. Bijna altijd is het oordeel van de behandelaars doorslaggevend in de beslissing of de TBR-gestelde voldoende 'genezen' is om te worden vrijgelaten. Ter beschikking gesteld zijn betekent altijd onzekerheid over de duur van de 'strafbehandeling' en kán levenslang betekenen. Zoals in alle psychiatrische instituten is de veronderstelde 'geestesziekte' van de patiënt het fundament waarop het bouwwerk rust. Zou de TBR-gestelde niet lijden aan een 'ziekelijke stoornis der geestvermogens', dan zou de rechtvaardigingsgrond voor de maatregel en de interventies die eruit voortvloeien, vervallen.

Bij de auteurs van 'Habermas en Foucault ter beschikking gesteld' lijken nogal wat misverstanden te bestaan over de 'ziekte' van de TBR-gestelde en het 'medies' karakter van de gerechtelijke interventie. Zij stellen dat de TBR-gestelde behandeld wordt voor een "*ziekelijke afwijking*" (p. 1). Was een blindedarmontsteking, een griepje, kanker of Aids de oorzaak van het delikt? Nee, de TBR-gestelde wordt geacht te lijden aan een 'ziekelijke afwijking van de *geestvermogens*', zij of hij is niet ziek, maar 'verminderd toerekeningsvatbaar' tengevolge van iets dat ten onrechte een geestesziekte wordt genoemd. De "*mediese uitspraken*" (p. 3) op basis waar-

van iemand ter beschikking gesteld wordt, zijn *psychiatrische* uitspraken. De groep van "tien artsen" (p. 4) blijkt een paar bladzijden later te bestaan uit artsen, psychiaters en psychologen (p. 9). Psychologen zijn geen medici, psychiaters zijn dat wel, maar zij zijn niet zomaar artsen. Grote delen van hun macht ontleenen psychiaters aan het feit dat zij zowel deskundigen van het lichaam, als 'deskundigen' van de geest zijn; steeds kunnen zij gebruik maken van mediese en/of psychologische verklaringsmodellen.

"De eerste associatie bij therapie is dat voor betrokkenen het karakter van vrijwilligheid dominant is" (p. 10). Wat een merkwaardige associatie na het lezen van Foucault en na alles wat de gekkenbeweging de afgelopen vijftien jaar over de onvrijwilligheid en machtsongelijkheid van therapieën onthuld heeft. Terwijl men in "een normale therapie op basis van vrijwilligheid werkt", moet de vrijwilligheid in "een TBR-behandeling eerst gekonstrueerd worden via het aankweken van een ziektebesef bij de gedetineerden" (p. 19). Het ziektebesef staat in het centrum van elke therapie of het nu een normale of een abnormale is. We hoeven er Freud maar op na te slaan om te weten dat een patiënt zonder ziekte-inzicht onbehandelbaar, want - wegens ziekte-winst - ongemotiveerd is. De psychiatrische diagnose is het beginpunt van elke therapie; de patiënt moet buigen en kan anders barsten. Barsten betekent geen hulp, buigen betekent behandeling op de voorwaarden van de behandelaar.

"De diagnose van de gedetineerde als ziek wordt door de therapeuten in een objektiverende houding gesteld. (...) Op zich genomen is zo'n wetenschappelijk diskurs volkomen legitiem" (p. 23). Dat vermoedde ik al. De wetenschappelijkheid van het psychiatrische vertoog wordt door de ontmaskeraars van de TBR-praktijk niet aangevochten. Mét Habermas gaan zij er vanuit dat er zoiets als geestesziekte bestaat, nergens geven zij blijk van enige twijfel aan de waarheid van deze merkwaardige notie. Definitories verwijst de term ziekte naar organiese afwijkingen of stoornissen, die genezen - dat wil zeggen bestreden - dienen te worden door de mediese wetenschap. Voor de auteurs zijn afwijkend gedrag, onverklaarbare daden en onduidelijke motieven eveneens ziekelijke afwijkingen of stoornissen. Wat bij Habermas leidt tot een therapeutische Kritik die, in tegenstelling tot de theoretische en praktische Diskurs, asymmetrische machtsverhoudingen kent, leidt bij de auteurs tot nafeve verbazing over de "systematische gestoorde communicatie" (p. 15) in de TBR-behandeling. Zij konstateren dat het lijkt alsof er aan de voorwaarden van het communicatieve handelen (wederzijdse erkenning van toerekeningsvatbaarheid en streven naar wederzijds begrip en overeenstemming) is voldaan, terwijl er door de behandelaar in feite strategies wordt gehandeld. Het is geen opzienbarende konstatering, gezien het feit dat de gedetineerden ter beschikking gesteld zijn juist vanwege hun verminderde toerekeningsvatbaarheid. Strategies

handelen vloeit noodzakelijk voort uit de notie dat de ander 'geestesziek' en dus verminderd toerekeningsvatbaar is. In TBR-inrichtingen, stellen de auteurs, wordt niet openlijk strategies gehandeld; de schijnkommunikatie waarachter het doel-rationeel handelen verborgen wordt, kan volgens hen "*onmogelijk resulteren in gezonde persoonlijkheden*" (p. 25). Het wordt mij niet duidelijk of openlijk doel-rationeel handelen volgens hen wél tot het gewenste resultaat zou leiden. Het lijkt me sterk, tenslotte behoren openlijke dwang en manifest geweld wel degelijk ook tot het vaste behandelingsrepertoire van psychiaters en aanverwante deskundigen. Percy was, voordat er schijnbaar met hem gekommuniceerd werd, eerst geïsoleerd. Net als psychiatrische patiënten zitten TBR-gestelden regelmatig 'achter de deur'; of isolatie nu als behandeling, als straf of als chantage benoemd wordt, in alle gevallen is er sprake van openlijke dwang. Die dwang wordt natuurlijk voor de kamera van Olivier Koning zo min mogelijk uitgeoefend, maar het is misleidend om te stellen dat "*men dus (afziet) van openlijke dwang*" (p. 22). Schijnkommunikatie, non-kommunikatie, latent of manifest geweld, alles is geoorloofd in de strijd tegen een 'ziekte', zeker wanneer die 'ziekte' geacht wordt een gevaar op te leveren voor de openbare orde.

In hun slotwoord doen de Haan, Hermes en Swierstra nog een onverwachte aanval op de waarheidsmacht van therapeuten, dat wil zeggen op de rol die de waarheid speelt in de konstituering van het subjekt. De aanval is onverwacht omdat nu juist die waarheid zelf in het artikel niet is aangevochten. Slechts op het nivo van het handelen (dus voor zover de therapeuten behalve 'weters' ook 'doeners' zijn) wordt de TBR-praktijk voorzichtig uitgekleeft. Daarmee is die praktijk nog niet ontmaskerd. Dat vereist namelijk behalve betrokkenheid en een theoretische oriëntatie op het handelen, tevens een onderzoek naar de theoretische fundamenteën van dat handelen.

Tenslotte nog dit: "*een wereld van toerekeningsvatbare subjekten hoeft niet direkt een TBR-inrichting op makro-nivo te zijn*" (p. 30). Heb ik er dan niets van begrepen? Beschouwen de auteurs de TBR-inrichting als een wereld van toerekeningsvatbare subjekten op mikro-nivo? Waren Don Juan en Percy ter beschikking gesteld vanwege hun toerekeningsvatbaarheid? Ben ik nu gek?